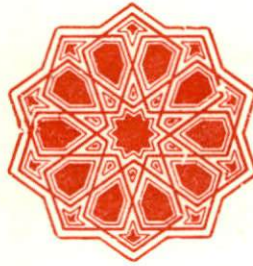

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVI

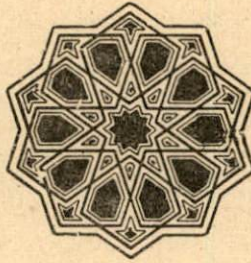
Makalelerin sorumluluđu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVI

DEVLET VE DİN, HALİFELİK VE LAİKLİK

Prof. Dr. Hüseyin G. YURDAYDIN

Vatanımızın kurtarıcısı ve Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bütün yaptıklarını, büyüklüğüne, güç ve erdemine, yüksek uygarlık yeteneğine yürekten inandığı Türk milleti ile el ele vererek yerine getirmiştir. Gerçekten Atatürk'ün yaşamında yurt ve ulus sevgisi, yoğun bir heyecan dalgası halinde bütün benliğine egemen bir durumda idi. Tarihte, ulusunu, bu denli bir sevgi ile seven ikinci bir büyük insan gösterilemez. Böyle olduğu içindir ki onun, başarılar ve zaferlerle dolu olan hayatında hiç bir zaman kendisinden bahsettiği, "ben" dediği görülmemiş, ulusu ile birlikte kazandığı bütün başarı ve zaferleri, yüce ulusunun eserleri olarak görmüş, bu görüşünü sık sık belirtmekten sonsuz bir zevk duymuştur. İşte yaptıkları ve bu özellikleri, onu Türklerin ulusal kahramanı haline getirmiştir. Kahramanlığını kişisel ihtiraslardan kurtarmış olması ise onun yurdunu ne denli sevdiğini açıkca ortaya koymaktadır.

Öte yandan Atatürk, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olarak kuruluşun sonraki yıllarda toplumumuza kazandırdığı yeni kurumlar ve değerlerle ülkemizde bir Rönesans, bir yeniden doğuş hareketi başlatmış, böylece toplumumuz, ulusal değerlerin titizlikle korunduğu, çağdaş bir toplum olma yoluna girmiştir. Bu hareketi, Atatürk, şu sözleri ile tam bir açıklığa kavuşturmuştur: "Toplumumuzu, çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız". Atatürk, çok sevdiği ulusu ile el ele vererek düşündüklerini bir bir yerine getirmiş, giriştiği bütün işlerde ulusunun, kendisi hakkındaki güvenini sarsacak bir isabetsizliğe uğramamıştır.

Atatürk'ün belirtilmesi gereken önemli bir özelliği de gerçekçi oluşu, olayların özünü hemen kavrayabilen bir görüş gücüne sahip olması idi. Onun bu yetenekleri, kuşkusuz, dikkatli, titiz ve derinliğine bir araştırma gücü ile beslenmekte, desteklenmekte idi. Gerçekten Atatürk, içinde yaşadığı Osmanlı toplumunu, onun sosyal kurumlarını, onların niteliklerini çok iyi bilmekte idi. Yeni Türk devletinin kurul-

ması ile bu eski kurumların bir çoğu gerçekten işe yaramaz, görevlerini yitirmiş bir duruma gelmişlerdi. Bu nedenledir ki, içine girilmiş olan büyük devrim hareketlerinin önemli aşamaları olarak saltanat ile halifelik kaldırıldı, yeni Yurttaşlar Yasası (Medeni Kanun) kabul edildi. Medrese ve tekkeler kapatıldı. Eğitim ve öğretim birliğini sağlayan "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" kabul edildi. Bunlardan sonra da harf devrimi ile Anayasanın laikleştirilmesi konuları gerçekleşti.

Biz bu yazımızda devlet ve din ilişkileri ile Atatürk devrimlerinin bu önemli aşamalarından sadece ikisi, halifeliğin kaldırılması ve laiklik ilkesinin kabulü üzerinde kısaca duracağız. Atatürk'ün olayların özünü kavrama yeteneğine, bu yeteneğini nasıl derinliğine bir araştırma gücü ile desteklediğine biraz önce işaret etmiştik. Onun bu yeteneklerini halifelik konusunda söyledikleri açıkça ortaya koymaktadır: "Halifelik demek, yönetim (idare), hükümet demektir. Peygamberimiz öğrencilerine (tilmizlerine), İslâmiyeti, dünya milletlerine kabul ettirmelerini emretti. Bu ulusların hükümetleri başına geçmelerini emretmedi. Peygamberin zihninden asla böyle bir düşünce geçmemiştir. Gerçekten görevini yapmak, bütün Müslüman uluslarını yönetmek isteyen bir halife, bunu nasıl başarır?" "Fakat tarihe gelelim, gerçekleri inceleyelim: Araplar, Bağdad'da bir halifelik kurdular. Fakat Endülüs'de, Kurtuba'da bir halifelik daha vücuda getirdiler. Ne Acemler, ne Afganlar, ne de Afrika müslümanları İstanbul halifesini asla tanımadılar. Bütün İslâm ulusları üzerinde yüce ruhanî görevlerini yapan tek (yegâne) halife düşüncesi, gerçeklerden değil, kitaplardan çıkmış bir düşüncedir. Halife, hiç bir zaman Roma'daki Papa'nın Katolikler üzerindeki kuvvet ve gücünü gösterememiştir"¹. Atatürk bir başka konuşmasında konuya daha da açıklık getirmektedir: "Din ile halifeliği birbirinden ayırmak lazımdır. Birincisi ne kadar faydalı ise, ikincisi o kadar lüzumsuz bir hal almıştır. Halifeliği kaldırdığımız günden bu güne kadar kimsenin buna sahip çıkmaması, müslüman dünyasının halifesiz de yürüyeceğine ve yürümekte olduğuna en güzel örnek değil midir?". İşte bütün bu nedenlerle Atatürk, laik düşüncenin benimsenmesinin zorunluluğuna inanmakta idi. Ona göre, "İslâm dinini yüzyıllardan beri alışlageldiği üzere bir siyaset aracı yerinden (mevkiinden) uzaklaştırmak ve onu yüceltmek gerekmektedir. Kutsal inançlarımızı ve vicdanî değerlerimizi, karanlık ve kararsız olan ve her türlü çıkar ve ihtirasın rahatlıkla ortaya çıkma olanağını bulduğu siyasetten ve siyasetin bütün kusurlarından bir an evvel ve kesin şekilde kurtarmak, ulusun, "dün-

¹ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, 1918-1937, Ankara 1954, III, 69.

vevî ve uhrevî" mutluluğunun emrettiği bir zorunluluktur. İslâm dininin yüceliği, ancak bu suretle ortaya çıkabilir"². Böylece görülüyor ki laiklik, devlet yönetimi ve siyasetin, din kurallarına dayandırılmaması, diğer bir deyişle, dinin, devlet işlerine karışmaması, ancak dinin de "manevî" ve "ulvî" egemenliğinin hiç bir şekilde zedelenmemesidir. Atatürk'ün belirttiği üzere "din ve mezhep, herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiç bir kimse, hiç bir kimseyi, ne bir din, ne de bir mezhep kabulüne zorlayabilir". İşte bütün bu nedenlerdir ki Atatürk, "laiklik ilkesinde ısrar ediyoruz. Çünkü "millî irade"nin, insanlığa mal olmuş değerlerin belki de en kutsal olan din özgürlüğü, ancak laiklik ilkesine bağlanmakla korunabilir" demekte idi.

Böylece Atatürk'ün halifelik ve laiklikle ilgili görüşlerini kısaca özetlemiş bulunuyoruz. Şimdi de bu konuları tarafsız bir şekilde ele alarak Atatürk'ün düşüncelerinin gerçeklik derecelerini ortaya koymaya çalışacağız. İlk önce halifelik üzerinde duracağız. Konuya, halifelüğün dinsel olmayıp, dünya ile ilgili, siyasal bir kurum olduğunu belirterek gireceğiz. Bu siyasal yapısı ile halifelik, döneminin siyasal koşullarının bir ürünü idi ve İslâm inanç sistemi ile herhangi bir ilişkisi yok idi. Hatırlanacağı üzere Hz. Muhammed, daha Mekke'de iken, büyük davasını yalnız din bakımından değil fakat aynı zamanda siyasal bakımdan ele almıştı. Bu bakımdan daha sonra Medine'de gelişen İslâm toplumu, sadece dinsel bir topluluk değil, aynı zamanda siyasal bir varlık idi. Bu yüzden de Hz. Muhammed, hem bir peygamber, hem de bir devlet başkanı idi. Bu nedenle de İslâm, sadece bir din olarak yayılmakla kalmadı, daha başlangıçtan itibaren bir imparatorluğa doğru gelişen bir devletin nüvesi oldu. Peygamber öldüğü zaman, kendi yerine geçecek kişiyi seçmemiş bulunuyordu. Gerçekten o, hastalığı sırasında ya bu konuyu düşünmemişti, ya da Arap kabile anlayışı hakkındaki derin bilgisi nedeniyle bilerek böyle yapmayı uygun görmüştü. Bilindiği üzere Arap kabile anlayışında "irsiyet" ilkesinin yeri yoktu ve kendi önderlerini seçmek kabile üyelerine bırakılmıştı. Peygamber öldüğü zaman, müslümanlara hitap eden Ebubekir, "muhakkak surette devlet işlerini yürütecek, düşmanlarımıza karşı savaşacak ve sizleri koruyacak bir başkana muhtaçsınız" demişti³. Peygamberin yerine seçilecek olan bu başkanın, Ebubekir'in bu sözlerinin de ortaya koyduğu üzere, din ile, peygamberlik ile bir ilgisi yoktu, olamazdı. Çünkü Hz. Muham-

2 Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Zabıt Ceridesi*, Devre II, C. VII, s. 3-6.

3 Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. Ali Abdurrâzık, *İslâmiyet ve Hükümet; Din ve Devlet, Hilâfet ve Saltanat, Siyaset ve İslâmiyet Hakkında Tetkikat*, Çeviren: Ömer Rıza (Doğrul), Çeşitli sayfalar, İstanbul 1927.

med, zaten son peygamber idi. Böyle olunca da seçilecek olan başkan, o dönem, İslâm toplumunun siyasal önderi, yönetiminden sorumlu başkanı olacaktı. Seçildikten sonra, Ebubekir'in söylediği şu sözler de onun, kendisini, peygamberin din bakımından değil, tamamıyla "dünyevî vekili" saydığını açıkça ortaya koymakta idi. "İktidara gelişim, en iyiniz olmam yüzünden değildir. Bu işi yaparsam bana yardım ediniz; kötü idare ettiğim takdirde beni buradan uzaklaştırmız"⁴. Kendisini Peygamberin dinsel bakımdan halefi saymayan bir kişi, ancak bu şekilde konuşabilirdi.

Öte yandan İslâmın kutsal kitabı *Kur'an*'da bu konuda bir açıklama yoktur. Bir direktif verilmiş değildir. Sadece, "ümme" in danışma, "meşveret" ile yönetimi istenmekte, çoğunluğun uygun gördüğü, adalet üzerine kurulu, zulümden uzak bir yönetim öngörülmektedir. *Kur'an*'da geçen "halife" sözcüğünün geçtiği ayetlerde ise, anarşinin önlenmesi ve adaletle hükmetmekten söz edilmektedir. Böylece görülmektedir ki İslâm dünyasında halifelik, tamamıyla dünyevî sıfat ve yetkilerle kurulmuştur. Halifelerin başlangıçtan itibaren dinsel bir kutsallığı, bütün vicdanlara hitap eden ruhanî, ulvî bir sıfat ve kudreti yoktur. İslâm dünyasında halifeliğin klasik cumhuriyet dönemi olarak kabul edilen ve İslâm bilginlerince Peygamberin dünyevî vekilleri sayılan ilk dört halifeden sonra Muaviye, halifeliği kendi ailesine hasrederek onu, bir zümreyi, bir partiyi temsil eden gerçek bir sultanlık haline getirdi. Emevîlerin siyaseti, bir İslâm siyaseti değil, bir Arap, hatta Araplar içerisinde onların sadece bir bölümünün çıkarlarını gözetten bir siyaset idi. Emevîler, bilindiği üzere, zora baş vurmuş, siyasal emelleri uğruna, karşılarına rakip olarak çıkan Peygamberin torununu dahi şehit etmekten çekinmemişlerdi.

Bilindiği üzere Emevîlerden sonra halifelik Abbasilere geçmiştir. Bu dönemin ayrıntıları üzerinde duracak değiliz. Ancak onların da bütün İslâm alemini kendi yönetimleri altında toplayamadıklarını, bu arada Endülüs'te Endülüs Emevî halifeliğinin kurulduğunu, Büyük Selçuklular zamanında da Abbasî halifesi ile Selçuklu Sultanı arasında bir iktidar mücadelesi bulunduğunu, sonuç olarak Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in halife tarafından "doğunun ve batının sultanı" olarak tanındığını belirtmekle yetineceğiz. Moğol istilâsı ve son Abbasî halifesinin de öldürülmesinden (1258) sonra Mısır'ın Memlûk Sultanı Baybars (1260-1277) zamanında, Bağdad'daki kırım (katliam)'dan kaçıp

⁴ Bkz. Prof. Dr. Şinasi Altundağ, *Hilâfet ve Hilâfetin İlgası*, Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, s. 39-43, Ankara, 1972.

Kahire'ye gelebilmiş olan son Abbasi halifesinin bir amcası Haziran 1261'de törenle halife ilan edildi. Bu ilk ve ondan sonraki halifelerin hiç bir güçleri yoktu. Siyaset ile ilgilenmesine izin verilmeyen, ancak siyaset aracı olarak kullanılan, sadece bayram ve Memlûk sultanlarının tahta çıkış törenlerinde görülebilen gölge kişilerdi. Aslında ünlü toplumbilimci, tarih felsefecisi İbn Haldun'un da belirttiği üzere⁵ Abbasi Halifesi Harun Reşid'den sonra halifeliğin sadece adı kalmıştı. Moğolların 1258'de Abbasi halifesini öldürmelerinden sonra halifeliğin ortadan kalkmış olduğunu kesin olarak belirten Kutbu'd-Din'in 1582 yılında ölmüş olduğu hatırlanırsa, onun Mısır'daki halifeleri, oradan da halifeliğin Osmanlılara geçtiği görüşünü kabul etmediği⁶ açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Gerçekten Kutbu'd-Din, Kahire halifelerinin sadece adlarının halife olduğunu, onlara halife denemeyeceğini yazmaktadır. Aslında o sıralarda canlandırılan bir görüşe göre bu iki ünlü yazarın görüşlerini de yeniden gözden geçirmek gerekecektir. Çünkü sözü edilen Mısır Memlûkleri döneminde, üzerinde ısrarla durulan bir konu, Peygamberin "benden sonra halifelik otuz yıl sürecek, ondan sonra bir hükümdarın yönetimi başlayacaktır"⁷ dediği idi. Ünlü tarihçi Makrizî'nin de benimsediği bu görüşe göre 661 yılında dördüncü halife Ali'nin öldürülmesinden sonra halifelik dönemi sona ermiş, bundan sonra Emevîler, şiddet ve zora dayalı kiralıklarını kurmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin kurulup geliştiği sıralarda, halifeliğin anlam değiştirmiş olduğu, XIII. yüzyıl başlarından beri, her hangi bir küçük hükümdarın bile bu ünvanı kullanabildiği görülmektedir. Ancak bu ünvanı kullanan hükümdarlar, devlet başkanı olarak kendilerini, sadece Peygamberin halefi saymamakta, aynı zamanda Allah'ın vekili olduklarını, güçlerini Allah'tan aldıklarını ileri sürmektedirler⁸. Böyle bir ortamda bu ünvanı, Osmanlı sultanlarının da kullanmış olabileceklerini ya da kendilerine bu ünvanla hitap edenlere ses çıkarmamış olmalarını doğal karşılamak gerekir. Nitekim I. Murad, Edirne, Filibe ve diğer bazı şehirleri aldığı zaman (1362), Karamanoğulları beyinin, onu, "Yaratılan'ın seçkin halifesi", "yeryüzünde Tanrının gölgesi" olarak nitelendirip kutladığı bilinmektedir. Bu arada belirtelim ki bu anlamda

5 Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, I, 553, İstanbul 1954.

6 Bkz. Kutbu'd-Din'in *Tarih-i Mekke* adlı eserinden naklen, T.W. Arnold, *The Caliphate*, p. 108, London 1967.

7 T.W. Arnold, Peygamberin bu sözlerini Suyutî'nin *Kenzu'l-'Ummâl*, (Haydarabad. 1312-1314) adlı eserinden nakletmektedir. Bkz. *The Caliphate*, p. 107.

8 T.W. Arnold, *The Caliphate*, p. 107 v.d.

Yavuz Sultan Selim'e, daha şehzadeligi sırasında "halife" ünvanı ile hitap edildiği bilinmektedir. Bütün bunlara rağmen Selim'in Mısır'ı aldıktan sonra Kahire'deki son Abbasi halifesinden, kutsal emanetlerle birlikte "halifelik" ünvanını resmen devraldığı, bu tarihten sonra Osmanlı Sultanlarının, aynı zamanda müstümanların halifesi oldukları yanlış olarak genellikle kabul edilmektedir. Bu bilginin, doğruluğu gerçekten kuşkuludur. Herşeyden önce biraz önce de belirttiğimiz üzere, bu dönemde, "halifelik" ünvanı, Yavuz Selim gibi bir sultanın değer vereceği bir ünvan niteliğini çoktan yitirmiştir. Daha da önemlisi, bütün öteki olayları ayrıntılarıyla anlatan çağdaş kaynaklar, halifeliğin, Mısır'daki son Abbasi halifesi Mütevekkil tarafından yapılan bir törenle Yavuz Selim'e resmen devredildiği hakkında her hangi bir bilgi vermemektedirler. Bu son halifenin kaderi ve akibeti ile ilgilendiği anlaşılan çağdaş Mısır'lı tarihçi İbn İyas, *Tarih-i Mısır* adlı eserinde bu son halife ile ilgili bazı ayrıntılı bilgiler verdiği halde, halifeliğin sözü edilen bu resmen devri konusuna hiç dokunmamaktadır⁹. Hatırlanacağı üzere Yavuz Selim, Ağustos 1516'da Halep yakınındaki Merc-i Dabık'da Mısır ordusunu yendi. Mısır Sultanı Kansu Gavri öldürülmüştü. O sırada esir alınmış olan halifeyi de Halep dışındaki ordugâhında kabul etti. Bu görüşme sırasında halifeye üstünlüğünü kabul ettirmiş olan Yavuz, ona nereli olduğunu sormuş, halifeden Bağdad'lı yanıtını alınca da, "öyle ise seni gene Bağdad'a göndeririz" diyerek onunla alay etmişti. Bu sırada Kahire'de Kansu Gavri'nin yerine Tomanbay sultanlığa getiriilmiş, gerekli tören için de Selim'in esiri olan halifenin babası -ki yaşlılığı nedeni ile 1509'da halifelikten ayrılmıştı- gerekeni yapmıştı. Ancak gene bilindiği üzere Selim, 22 Ocak 1517'de Ridaniye'de Tomanbay'ı da yenmiş, Mısır'a egemen olmuştu. Selim, Haziran 1517'de de halifeyi İstanbul'a göndermiş, doğal olarak da onu Temmuz 1518'de İstanbul'a dönünceye kadar görmemişti. Selim, halifeye iyi davranmak niyetinde idi. Ancak halifenin, kendisi için ayrılan paranın akrabaları ile bölüşülmesi sırasında, onlarla kavga etmesi, ayrıca özel eğlenceleri için dansözler satın almak istemesi, bu konuda utanç verici davranışlar içine girmesi üzerine Selim, onu hapsedirdi ve büyük bir olasılıkla Yavuz'un ölümüne kadar da hapiste kaldı. Kanunî Süleyman'ın, hükümdar olunca, onun hapisten çıkmasına ve Kahire'ye dönmesine izin verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü adı geçen çağdaş Arap yazarı Kutbu'd-Din'e göre, Mütevekkil, 1523'de Mısır'da Osmanlılara karşı isyan eden ve böylece "Hain" lakabını almış olan Mısır Valisi

⁹ Bkz. İbn İyas, *Tarih-i Mısır*, III, 176.

Ahmed Paşa'ya "Mısır Sultanı" ünvanını vermiş bulunmaktadır. Bu olay, Mütevekkil ile ilgili son kayıttır. Ancak kendisinin 1543' de ölünceye kadar Kahire'de yaşadığı sanılmaktadır¹⁰. Böylece Kahire'deki son halife ile ilgili çağdaş bilgileri özetlemiş bulunuyoruz. Bu bilgiler arasında halifeliğin Selim'e devredildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Üstelik, Selim, halifeyi İstanbul'a gönderdikten sonra bile, adı geçen İbn İyas, İstanbul'dan Osmanlı halifeliğinin değil, Osmanlı Sultanlığının başkenti olarak bahsetmektedir. Öteyandan Yavuz, Mısır fethi ile ilgili olarak oğluna yazdığı *fetihname*'de zaferlerini sayarken, halifeden ve halifeliğin devrinden hiç söz etmemektedir. Eğer Yavuz, bu ünvana değer vermiş ve böyle bir devir de söz konusu olmuş olsaydı, kuşkusuz böyle bir *fetihname*'de bu konudan da söz açabilirdi. Öyle ise halifeliğin Osmanlılara devri konusu nereden çıkmakta idi. Gerçekten bu konu ilk kez, 1788 yılında *Tableau General de l'Empire Othoman* adlı eserin yazarı Constantine Mouradega d'Ohsson tarafından hiç bir kaynak gösterilmeden ortaya atılmış¹¹, bundan sonra da doğulu, batılı yazarlar tarafından hiç bir eleştiri süzgecinden geçirilmeden aktarılıp durmuş, gittikçe zayıflayan Osmanlıların, siyasal amaçlarla benimsemek istedikleri halifelik savlarını desteklemek için kullanılmıştır. Böylece de Atatürk'ün, "halifelik demek, yönetim, hükümet demektir. Din ile halifeliği birbirinden ayırmak lazımdır. Birincisi ne kadar faydalı ise, ikincisi o kadar lüzumsuz bir hal almıştır" derken, ne kadar haklı olduğu açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Bu vesile ile üzerinde duracağımız öteki konu ise Atatürk devrimlerinin en önemlilerinden birisi, hatta en önemlisi saydığımız laiklik anlayışının benimsenmesidir. Bilindiği üzere "laik" sözcüğü bize, Fransızca'dan geçmiştir. Sözcüğün aslı, Yunancadır. "Halka, kalabalığa, yığma ait" anlamına gelmektedir¹². *Kitab-ı Mukaddes (Tevrat)*, İbranî dilinden Yunanca'ya çevrilirken bu sözcük ile rahiplerin, özellikle de kendilerini Tanrıya verenlerin dışında kalan halk yığınları kastedilmiştir. Çünkü Yunanca'da Laikos sözcüğü, imtiyazlı bir sınıf sayılan ruhban dışındaki kimseler için kullanılmakta idi. İlkçağların ünlü Yunan şairi Homeros'un eserinde de bu sözcüğün seçkin insanların emrindeki şekilsiz, örgütsüz halk yığınlarını anlatmak için kullanıldığı sanılmaktadır. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde kilise adamlarına Yunanca *Klerikoi*, bir inanmışlar topluluğu olan halka da *Laikoi* denmekte

10 T. W. Arnold, *The Caliphate*, p. 142.

11 Constantine Mouradega d'Ohsson, *Tableau General de l'Empire Othoman*, I, 269-270. Paris 1788-1824.

12 Bkz. *Larousse du XXe Siècle*, IV, 302; Ayrıca bkz. *Meydan-Larousse*, VII, 776.

idi¹³. İşte aslı Yunanca olan bu laik sözcüğü, böylece ruhban sınıfından olmayan, bu sınıf dışında kalan kimselere verilen bir ad'dır. Zamanla batı dünyasında yayılan bir büyük din yani Hıristiyanlık, insan yaşamının hemen her alanını etkilemiş, yüzyıllarca siyaset, hukuk, bilim ve sanata kaynaklık etmiştir. Ancak özellikle Rönesans'dan itibaren batıda bilim, felsefe ve sanat, dinin bu etki alanından ayrılma yoluna girmişlerdir. Bu kez laiklik, bu ayrılmaların adı olarak tarif edilmiştir. Daha sonra eğitim, hukuk ve siyasetin de dinin etkisinden ayrılmaları ile bugün anladığımız anlamda bir din ve devlet ayrımı görüşü kesin olarak ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere bu ayrımın adı olan *laisizm* karşılığı olarak Anglo-Amerikan kültür çevresinde kullanılan "*secularism*" sözcüğü ile de devlet yönetimi ve siyasetin, din kurallarına dayandırılmaması anlaşılmaktadır¹⁴. Konu, İslâm dini açısından ele alınca, şunu açık ve kesin olarak belirtebiliriz ki, İslâm dini, herşeyden önce, halkın dışında ve üstünde, kendilerine kutsallık atfedilebilecek bir rahipler sınıfı kabul etmemiştir. Bu özelliği ile İslâm dini, laik bir dindir. Öte yandan İslâmın kutsal kitabı *Kur'an*'da iki çeşit hüküm bulunmaktadır. Bunlar da mutlak olarak kabul edilen, iman esaslarını ortaya koyan farzlar ile sosyal hayatın gereklerine göre yorumlanmaya elverişli olan dünya ile ilgili hükümlerdir. *Kur'an* sosyolojisi üzerinde yapılan araştırmalar, *Kur'an*'ın günün ihtiyaçlarına, gereklerine göre yorumlanmaya elverişli ilkeler içerdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle hukuk ile ilgili konular, bunlar arasında bulunmaktadır¹⁵. Aslında İslâm hukukçuları, kendi konuları ile ilgili hükümleri yorumlayarak "zamanın değişmesi ile hükümlerin de değişebileceği" kuralını ortaya koymuşlardı. Bütün bu hususlar, İslâm dininin lâik düşünceye açık bulunuşunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İşte bütün bu konuları çok iyi bilen ve bu bilgilerle yola çıkarak laik bir devlet kurmuş olan Atatürk, mutlak olarak kabul edilen farzların oluşturduğu İslâm inançlarına son derece saygılı olmuş, dünya ile ilgili dinsel hükümlerin nasıl yanlış bir şekilde yorumlandığı ve sömürü konusu yapıldığı üzerinde ısrarla durmuş; laik düzeni kurmak sureti ile din'e lâyık olduğu yüksek manevî değeri vererek din'e değer, dinin siyasete alet edilmesine karşı olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. Onun bu konudaki sözleri şöyledir:

13 Bu konuda bkz. Prof. Dr. Suat Sinanoğlu, *Lâik kelimesinin etymonu ve anlamları*, Lâiklik, s. 1-2, Millî Tesevüt Birliđi Yayını: 4, İstanbul 1954.

14 *Encyclopedia of Religion and Ethics*, vol. XI-XII, 347-350.

15 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken, *Batı Üniversitelerinin Gelişmesi, Lâiklik ve Fikir Hürlüğü İçin Savaşı*. A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, III, Sayı 1-4, s. 29-34, Ankara 1971.

“Bizim dinimiz, en makûl ve en tabii bir dindir. Bundan dolaydır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, bilime ve mantığa uyması lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur. Müslümanların toplumsal hayatında hiç kimsenin özel bir sınıf halinde varlığını korumaya hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler, dinsel emirlere uygun harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur. Hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her fert, dinini, din duygusunu öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da okuldur”¹⁶. “Bizim dinimiz için herkesin elinde bir ölçü vardır. Bu ölçü ile hangi şeyin bu dine uygun olduğunu kolayca takdir edebiliriz. Hangi şey ki akla, mantığa, halkın çıkarına uygundur, biliniz ki o, bizim dinimize de uygundur. Eğer bizim dinimiz, aklın, mantığın uyduğu bir din olmasaydı, mükemmel olmazdı, son din olmazdı”¹⁷.

16 Atatürk'ün 7. III. 1923'de Bahkesir Paşa Camiinde okuduğu hutbe.

17 Bkz. *Atatürk'ün Lâiklik ve İrtica hakkındaki fikirleri*, Lâiklik, s. 158, Milli Tesevüt Birliđi Yayını: 4, İstanbul 1954.